

Torsdag med THORS

30.8.78

Vårt språkorakel prof. Carl-Eric Thors har dragit sig tillbaka till Oravais där han firar semester, men det hindrar inte att han håller ett vakande öga på svenska språkets bruk och missbruk. Inte heller att läsarna förelägger honom sina frågor — skriv bara till Dagboken, så vidarebefordrar vi breven.

"Varifrån kommer orden slag (i betydelsen "slaganfall") och slagrörd? Kändes det som om man fått ett slag?"

Slag i betydelsen "slaganfall" är en försvenskning av tyskans Schlag i samma betydelse; i svenskan förekommer termen åtminstone från 1700-talet, enligt de källor jag har. Det tyska ordet är emellertid ett slags översättning av grekiskans apoplexia "slaganfall" (jämför den engelska termen apoplexy); det grekiska ordet plege betyder nämligen "slag, slående".

Ordet slagrörd "förlamad efter ett slaganfall" torde tidigast ha förekommit i finlandssvenskan och blev enligt Bergroths uppgift välkänt i litteraturen, därför att det användes i skildringar av Runebergs sista sjukdomstid. Numera är slagrörd

känt även i Sverige och upptas i Akademiens ordlista.

□

Samma frågande undrar vad veva ("i samma veva") betyder. "Är det dialekt", frågar hon.

Dialekt är det inte, men väl ett talspråksuttryck, som emellertid har brukats i skriftspråket åtminstone sedan början av 1700-talet. Det antas höra ihop med det vanliga ordet veva "svänga".

□

En annan frågeställare känner sig förbluffad inför uttrycket slippa in och slippa ut, som ju brukar anses vara speciellt finlandssvenska, men trots detta förekommer i den stockholmske litteraturhistorikern Martin Lamms bok om August Blanche.

Slippa in och slippa ut är faktiskt brukliga i rikssvenskt språkbruk. Bergroths gamla definition på det rikssvenska slippa "lyckas passera förbi ett stängande hinder" tycks mig stämma ganska bra. Rikssvenska exempel är t.ex. "slippa ut ur fängelset", "det var svårt att slippa in genom den spärrade dörren".

Typiskt finlandssvenskt är däremot t.ex. "slippa upp från klassen", här är det inte fråga om något "stängande hinder".

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

Hbl 7.9.1978

ROSKILAK, vad betyder det? Våra läsare i Karlebynejden vet det tydligen, men vi andra får i förbigående veta det i dag när vi tar del av prof. Thors' språkliga utredningar. — Spalten välkomnar som vanligt frågor från läsekretsen: adressera era brev till Dagboken, så vidarebefordrar vi dem.

enkla orden — jämför behärska något och härska över något. I det rent svenska främja har tillägget be-ingen funktion, utan måste betecknas som överflödigt, en onödig förlängning. Därför säger många ordböcker om befrämja: "hellre främja". Det finns ingenting att invända mot den åsikten, och jag säger därför: man främjar en sak, man bidrar till dess främjande.

□

En frågeställare undrar över ursprunget till den förstärkande sammansättningsleden rosk-, som är vanlig i Karlebynejden.

Rosk- förekommer t.ex. i uttryck som roskbra, "mycket bra", roskgrann "mycket grann", där innebörden ju är berömmande, men å andra sidan i klandrande uttryck som roskilak "väldigt elak". Rosk är samma ord som det vanliga rosk "avfall". Det är inte så unikt att ett sådant ord förekommer i berömmande uttryck. Först har det brukats i klandrande uttryck och från sådana så att säga smittat av sig. Det finns paralleller: just i Karlebytrakten brukas gorr (egentl. "orenlighet") och sammansättningsleden dår- i dårbra tillsammans med berömmande ord. Liknande fall finns också i svenskt riksspråk. Alla känner vi till hemskt bra, ruskigt snygg, till störtskön och skitbra osv.

□

Samme frågeställare undrar vidare, om det finns någon skillnad i betydelsen mellan främja och befrämja.

Svaret måste bli: nej. I befrämja är be- en helt överflödig förstavelse. Man befrämjar t.ex. en ny riktning inom konsten — det är liktydigt med att man främjar den. I de flesta fall har ord på be- tyskt ursprung och skiljer sig till konstruktionen från de

En annan frågeställare känner undran inför ett tidningsklipp där det talas om ett par som uppmanades att "utrymma en buss".

Utrymma brukar betyda "tömma" eller "dra bort trupper eller befolkning från". Den senare betydelsen kan vi i detta sammanhang lämna därhän. Men jag lägger vikt vid betydelsen "tömma". Av klipet framgår att många andra stannade kvar i bussen. Utrymma är därför olämpligt — det borde ha hetat att "de uppmanades att lämna bussen".

□

En frågeställare påpekar att det på de kort som postverket (berömvärt nog) tillhandahåller för meddelande om nya adress står: "Min förnyade adress är ..." och "Portofritt kan Ni meddela er förnyade adress". — Är inte förnyad oriktigt använt här?

Förnya betyder ju "göra ny, renovera" (förutom andra, mer fjärrstående betydelser). "Förnya adressen" låter inte bra. I själva verket menas "Min nya adress", helt enkelt. — Det kan hända, att bakom det egendomliga uttrycket "min förnyade adress" ligger ett finskt "uudistettu osoitteeni", men det kan tänkas att också detta är onödigt tillkrånglat.

Carl-Eric Thors